

Г. М. КАНЦАВАЯ

Брэст, УА «БрДУ імя А. С. Пушкіна»

**АКТЫВІЗАЦЫЯ Ў МАЎЛЕННІ ВУЧНЯЎ ПАЧАТКОВЫХ
КЛАСАЎ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК НА ЎРОКАХ
БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ**

Многія навукоўцы адзначаюць, што сёння шмат увагі надаецца развіццю маўлення вучняў, авалоданню імі лексічным багаццем роднай мовы, аднак менш за ўсё “шанцуе” ў гэтым плане такому каштоўнаму пласту слоўніка мовы, як фразеалогія. Між тым у фарміраванні вобразнасці маўлення вучняў I ступені агульнай сярэдняй адукацыі вялікую ролю адыгрывае менавіта праца з фразеалагізмамі.

Недаацэнка важнасці ролі фразеалогіі ў практычным авалоданні мовай адбываецца на практыцы навучання. Аналіз падручнікаў сведчыць, што ў іх ёсць пэўны фразеалагічны матэрыял. Аднак практыкаванню, накіраваных на фарміраванне ў малодшых школьнікаў навыкаў выкарыстання фразеалагізмаў у маўленні, недастаткова. Часцей за ўсё яны прадугледжваюць толькі механічнае запамінанне той ці іншай фразеалагічнай адзінкі, мала творчых практыкаванняў, без якіх цяжка актывізаваць такія вучэбны матэрыял, як фразеалагізмы.

Практычная значнасць вывучэння фразеалогіі ў школе заключаецца ў першую чаргу ў павышэнні культуры маўлення вучняў. Вывучэнне фразеалогіі таксама пашырае ўяўленні вучняў пра багацце слоўнікавага складу беларускай мовы, узбагачае іх маўленне новымі фразеалагізмамі. У малодшых школьнікаў павінны быць развіты ўменні адрозніваць фразеалагізмы ад іншых моўных адзінак, знаходзіць устойлівыя словазлучэнні ў тэксце, выкарыстоўваць іх у маўленні, вызначаць ролю фразеалагізмаў у мастацкім тэксце.

Слоўнікавы дэфіцыт, недастатковае развіццё навыкаў вуснага і пісьмовага маўлення значна перашкаджаюць разуменню, засваенню і выкарыстанню беларускай фразеалогіі, ствараюць цяжкасці пры тлумачэнні фразеалагізмаў, падборы лексічных эквівалентаў, якія раскрываюць значэнне ўстойлівых адзінак.

Асноўны прыём узбагачэння фразеалагічнага запасу вучняў – гэта развіццё ў іх увагі і цікавасці да фразеалогіі беларускай мовы. Важнае значэнне мае прабуджэнне актыўнай мысліцельнай дзейнасці вучняў і далейшая самастойная моўная праца малодшых школьнікаў па асваенні новых фразеалагічных адзінак [1, с. 48].

Засваенне фразеалогіі дае найбольшы эфект, калі вывучэнне ўстойлівых адзінак праходзіць у пэўнай сістэме з улікам праграмы, узроставых

асаблівасцяў вучняў, узроўню падрыхтоўкі малодшых школьнікаў, пераеёмнасці і паслядоўнасці ў вывучэнні фразеалагічных адзінак.

Спрыяе выпрацоўцы ў вучняў умення правільна акрэсліваць значэнне фразеалагізмаў граматына арганізаваная праца з імі. Па-першае, трэба даваць фразеалагізмы вучням толькі ў кантэксце. Па-другое, неабходна шырока выкарыстоўваць сінанімічнае супастаўленне фразеалагізмаў. Гэты прыём мэтазгодна спалучаць з практыкаваннямі па развіцці навыкаў самастойнага выкарыстання фразеалагізмаў. У працэсе развіцця навыкаў выкарыстання фразеалагічных адзінак настаўнік павінен навучыць малодшых школьнікаў не перасыпаць маўленне ўстойлівымі выразамі, а выкарыстоўваць іх толькі пры маўленчай неабходнасці.

Асаблівую ўвагу неабходна звярнуць на правільнае канструяванне маўлення з фразеалагізмамі, так як з выкарыстаннем фразеалагізмаў звязана вялікая колькасць памылак. Развіццё навыкаў выкарыстання ўстойлівых адзінак паспяхова праходзіць тады, калі ў вучняў выпрацоўваецца пастаянная ўвага і цікавасць да фразеалогіі, калі яны разумеюць тыя фразеалагічныя адзінкі, якія выкарыстоўваюць. Гэту працу можна правесці і пры вывучэнні часцін мовы. Тут трэба сачыць за тым, каб фразеалагізмы, якія прапануюцца для працы на ўроку, валодалі функцыямі адной часціны мовы: назоўніка (*парахавая бочка* ‘пагроза, небяспека’, *пацёмкінская вёска* ‘ашуканства, паказуха’, *гад паўзучы* ‘вылюдак, нягоднік’, *горла шырокае* ‘схвапнасць’), прыметніка (*бойкі на язык* ‘знаходлівы, красамоўны’, *ад ветру валицца* ‘слабы, знясілены’, *нікуды не варты* ‘дрэнны’, *як у полі вецер* ‘легкадумны, пусты, ветраны’, *востры на язык* ‘знаходлівы, дасціпны), дзеяслова (*біць бібікі* ‘гультаяваць’, *блытацца пад нагамі* ‘замінаць, перашкаджаць’, *браць на вудачку* ‘хітраваць’, *вадзіць за нос* ‘ашукваць’, *валицца з ног* ‘ператамляцца’, *прадаваць зубы* ‘смяяцца, рагатаць’), прыслоўя (*над бокам* ‘недалёка’, *перад вачамі* ‘побач, блізка’, *дзень у дзень* ‘штодзень’, *хоць касою касі* ‘вельмі многа’).

Да найбольш прадуктыўных для ўтварэння фразеалагізмаў адносяцца дзеясловы *біць, узяць, даць, выйсці, ісці, рабіць* (*біць лынды* ‘гультаяваць’, *даць маху* ‘памыліцца’, *узяць сабе ў толк* ‘зразумець’, *ісці ў ход* ‘скарыстоўвацца’, *рабіць выгляд* ‘прытварацца’), назоўнікі *нос, вока, рука* (з *задраным носам* ‘фанабэрыста’, *на скорую руку* ‘паспешліва’, *з вока на вока* ‘без сведак’), прыметнікі *пусты, лёгкі, жывы* (*пустое месца* ‘нічога не значыць’, *лёгкі на язык* ‘залішне гаваркі’, *ні жывы ні мёртвы* ‘знямелы, спалоханы’) і інш.

Другім відам практыкаванняў з’яўляецца падбор фразеалагізмаў-сінонімаў, які мэтазгодна выкарыстоўваць тады, калі вучні сустракаюць незнаёмы фразеалагізм ці калі асобны вучань звяртаецца за тлумачэннем значэння таго ці іншага фразеалагізма. Напрыклад, вучні цікавяцца, што

абазначае фразеалагізм *вывесці на чыстую ваду* і прычым тут чыстая вада. Раствумачыўшы значэнне фразеалагізма, настаўнік прапануе вучням успомніць выразы, якія маюць значэнне ‘выкрываць чые-небудзь цёмныя справы, нядобрыя ўчынкі’. З дапамогай настаўніка ўзнаўляецца цэлая серыя фразеалагізмаў-сінонімаў: *выводзіць на белы свет, зрываць маску, за вушка ды на сонейка, выварочваць навыварат*. Пры гэтым настаўнік дае сціслыя заўвагі аб значэнні і асаблівасцях выкарыстання гэтых фразеалагізмаў. Такім чынам вучні знаёмяцца з новым фразеалагізмам, удакладняюць яго значэнне, высвятляюць розніцу паміж двума блізкімі выразамі, асаблівасцямі іх выкарыстання. Акрамя гэтага, важнасць такой працы заключаецца ў тым, што адно паняцце раскрываецца праз шэраг іншых, але тоесных па сваёй сутнасці. Такое тлумачэнне паняцця садзейнічае дакладнаму і глыбокаму засваенню фразеалагічных адзінак.

Фразеалагізмы актыўна ўдзельнічаюць у фарміраванні маўлення чалавека, так як з’яўляюцца такімі сродкамі, якія павышаюць якасць нашага маўлення і яго культуру. Назапашванню фразеалагізмаў у маўленні садзейнічаюць такія віды дзейнасці, як чытанне і аўдзіраванне. Вучні часта чуюць устойлівыя выразы ў маўленні дарослых, на тэлебачанні, радыё. Тыя фразеалагізмы, якія часцей за ўсё выкарыстоўваюцца ў маўленні, паддаюцца міжвольнаму запамінанню намнога лепш, чым фразеалагізмы пасіўнага складу.

Узбагачэнне фразеалагічнага запасу ў вучняў адбываецца пры чытанні мастацкай літаратуры, розных дзіцячых часопісаў і газет, дзе малодшыя школьнікі графічна ўспрымаюць устойлівыя адзінкі, а кантэкст дапамагае ім запомніць значэнне фразеалагізма, асаблівасці яго выкарыстання. Таксама спрыяе фарміраванню ў малодшых школьнікаў навыку пазнавання фразеалагізмаў аўдзіраванне. Пасля праслухоўвання тэксту настаўнік задае вучням пытанні, якія ўключаюць у сябе пачутыя фразеалагічныя выразы. Малодшыя школьнікі адказваюць на пастаўленыя настаўнікам пытанні, акрэсліваюць семантыку фразеалагізмаў, пераказваюць тэкст.

Актыўнаму выкарыстанню фразеалагізмаў у маўленні вучняў садзейнічае гаварэнне і пісьмо. Як адзначалася, вучні актыўна выкарыстоўваюць той фразеалагічны матэрыял, які ім неабходны для зносін, камунікацыі. Настаўнік павінен дабівацца ад вучняў асэнсаванага выкарыстання фразеалагізмаў у маўленні. Гэта можа адпрацоўвацца ў розных маўленчых сітуацыях, прапанаваных настаўнікам вучням. Прыкладамі такіх сітуацый могуць быць розныя дыялогі, якія ўтрымліваюць фразеалагізмы.

З мэтай актывізацыі слоўніка малодшых школьнікаў, выкарыстання імі фразеалагізмаў ва ўласных тэкстах прадугледжаны наступныя вучэбныя практыкаванні: складанне сказаў і тэкстаў з пэўным

фразеалагізмам, падбор фразеалагізмаў пэўнай тэматыкі ці фразеалагізмаў, якія адпавядаюць асноўнай думцы тэксту, падбор і запіс фразеалагізмаў, якія выступаюць у ролі ключавых фраз да тэксту, гульня “Дзеясловы нашы – фразеалагізмы вашы”, мэта якой – выпрацаваць у вучняў уменне падбіраць да прапанаваных дзеясловаў устойлівыя адзінкі (*дамаўляцца – знаходзіць агульную мову, гарэць – ісці з дымам, расчульваць – кранаць сэрца*). Як прыём, накіраваны на фарміраванне вобразнага маўлення малодшых школьнікаў, рэкамендуецца выкарыстоўваць параўнанне варыянтаў сказаў з фразеалагізмам і словам-сінонімам. Можна прапанаваць вучням запісаць як мага больш фразеалагізмаў, якія складаюцца з дзеяслова і назоўніка без прыназоўніка (*залівацца салаўём, даць ходу, распраўляць плечы, кідаць вокам, наламаць дроў*), ці раскласці папарна карткі з пачаткам і канцоўкай фразеалагізма, прачытаць кожны фразеалагізм поўнацю, прывесці прыклад яго выкарыстання ў маўленні (ламаць (галаву), прыкусіць (язык), плесціся ў хвасце, выбіцца з сіл, не зводзіць вачэй, абіваць парогі і г. д.).

Такім чынам, актывізаваць у маўленні малодшых школьнікаў фразеалагізмы магчыма толькі пры сістэматычнай і мэтанакіраванай працы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Макарова, М. А. Упражнення с фразеологизмами – один из путей развития аналитико-синтетического мышления школьников / М. А. Макарова // Нач. шк. – 2011. – № 11. – С. 47–49.